

Gyllene biskoplig gåva

Jälaskrinet.

Foto: Stina Svantesson

Bengt den gode var biskop i Skara cirka 1150–1190. Han dog i hög ålder och är begravd i Skara domkyrka.

Biskopen reste i sitt stift och där han såg att något saknades, skänkte han detta för egna medel. Han bekostade också bygandet av kyrkorna i Agnestad, Dimbo, Götala och Södra Ving och var säkerligen en av den tidens rikaste män.

Till Skara domkyrka införskaffade han bl.a. ett helgedoms-skrin, en tavla över högaltaret, och en bibel från England. Likaså klockan *Cantabona* och boken *Bono* "stora boken" till kyrkans invigning 1150. Detta var inte *Skaramissalet* utan en evangeliebok, förmodligen juvelbesatt och inköpt i England.

Han skänkte även det vackra s.k. Broddetorpsantemensalet, en stor ekskiva avsedd att fästas framför altaret och beklädd med driven koppar med en mångfald bilder (jmf nutida antependier). Antemensalet fanns en gång i Broddetorps kyrka men såldes till staten (SHM).

Biskopen lät också bygga broar och anlägga milslånga vägar genom att röja upp skog och mark. Det sades att ingen tidiga-

re eller senare kunnat mäta sig med honom i goda gärningar vilka han utfört till Guds ära. Namnet *Den gode* lär han ha fått just därför att han gav de fattiga bröd.

"Ingen man i denna värld mäktar uppräknat alla hans goda gärningar. Gud fröjde hans själ" heter det i biskoplängden till *Äldre Västgötalagen*. "Han mottog elva biskopshemman och efterlämnade nitton. Han mottog femtio arrendatorer och efterlämnade hundra" och krönikan fortsätter om hans efterlämnade förmögenhet att "nätt och jämnt tjugo hästar kunde draga det i gott väglag".

Ovan avbildade reliksskrin från Jäla kyrka anses vara skänkt av biskopen och bland annat ha innehållit delar av Johannes döparens huvud!

Vid biskop Halenius visitation i Grolanda 1755 skänkte Jälaborna skrinet till Skara där det kom att förvaras i gymnasiebibliotekets historiska samling och blev senare ett av de första föremålen i det som idag är Västergötlands museum.

Läs mer om skrinets spännande historia på sidan 2.

Relikskrinen från Eriksberg och Jäla

Eriksbergs reliksskrin.

Foto: Statens historiska museum

Från de båda grannkyrkorna Eriksberg och Jäla finns två av Nordens äldsta reliksskrin bevarade. Eriksbergsskrinet på Statens Historiska Museum och Jälaskrinet på Västergötlands museum. Den 10 mars medverkade undertecknad i ett samtal kring Jälaskrinet och relik i allmänhet i just Jäla kyrka tillsammans med pastor loci och en intresserad åhörarskara. Här nedan följer det föredrag jag då höll.

Var är en relik? En relik är ett föremål som antingen kommer i beröring med Kristus eller något helgon eller är en del av deras kroppar. Redan i fornkyrkan höll de tidiga kristna gudstjänster vid de kristna martyrernas gravar i Roms katakomber. Relikerna utstrålade helighet och anses i den katolska kyrkan fortfarande göra det.

Pilgrimsvandringarna som var en självklar del i den medeltida kristenheten hade alltid en kyrka med vissa relik som mål. Relikkulten och pilgrimsrörelsen växte fram redan på 300-talet och fick med tiden starkt stöd från kyrkan. I Norden var vandringarna till Olof den heliges relik i Nidaros frekventa under hela medeltiden, men man vandrade även ned i Europa och kortare distanser.

De dyrbaraste relikerna var förstås dem som kunde knytas till Kristus och hans omgivning, Maria, apostlarna och det heliga landet. Med tiden tillkom relik av kyrkofäder, kristna martyrer och kungahelgon som Olof den helige, Knud den helige och Erik den helige. Även delar av Kristi pinoredskap som korset och törnekronan var särskilt åtråvärda. Kristi kors skall ha hittats av kejsar Konstantins mor Helena i Jerusalem och förvarades i delar i Jerusalem och Konstantinopel, varifrån småbitar utportionerades i hela kristenheten tills inget var kvar.

Vid konciliet i Nicaea 787 beslutades att alla kyrkor skulle ha en relik och därmed direkt bli del av heligheten. Därefter kom varje högaltare i kyrkorna att förses med en eller flera relik då det invigdes av biskopen. I alla Västergötlands medel-

tida altare fanns små relikgömmor som hyst en blyask med relik inlagd av biskopen vid invigningen. En sådan från sent 1300-tal har bevarats från Mölltorps kyrka som bör ha invigts då, med ben av Västergötlands eget helgon Sankta Elin, bit av den heliga Birgitta som då nyss dött och av de 11 000 jungfrurna.

Altaret blev härigenom ett slags helgongrav och en koppling till fornkyrkans gudstjänster vid martyrgravarna. Utan det invigda altaret med sina relik hade kyrkan inte sin helgd. Detta är också förklaringen till att man ville bli begravd så nära altaret som möjligt, helst inne i kyrkan, om inte annat så nära kyrkan som möjligt, helst i "öfsadroppet" som helgats av byggnadens helighet.

Det behövdes med andra ord en stor mängd relik för att tillfredsställa behoven. I Rom töms katakomberna på ben från äkta och förmodade martyrer för att spridas i Europa. Många helgon delas upp i småbitar och hittade även vägen upp till nykristnade Norden. Ofta var tilltron okritisk, vilket utnyttjades av mindre nogräknade handlare med relik. Förfälskade äkthetsintyg förekom och 1215 börjar kyrkan kräva biskopliga intyg. De var också eftertraktade samlingsobjekt och krigsbyten för Europas kungahus, vilket vi kan se runt om i de gamla kungliga samlingarna i det katolska Europa (t ex Residenz München).

Genom att komma i närheten av eller helst i beröring med relikerna så skulle pilgrimerna få del av deras kraft. Alla underverk kopplade till relik noterades noga i mirakelböcker. En tyglapp som strukits mot en relik fick del av heligheten och kraften och blev pilgrimens personliga relik. Återkommande hölls också särskilda relikfester.

Relikerna och pilgrimsvandringarna blev ett sätt att tillbe Gud. Relikerna sågs som ett verktyg för den Helige Ande. Att ge sig ut på en inte helt ofarlig pilgrimsvandring bottnade ofta i ett löfte och kunde vara en botgöring för en begången synd eller ett sätt att bli av med ett problem eller en krämpa. Det är allmänt känt att denna djupt rotade tro inte försvann helt med reformationen. Många kyrkor hade ännu på 1700-talet status av offerkyrkor dit man skänkte pengar från när och fjärran som tack för bönhörelse eller få att bli bönhörd. Votivgåvor var fortsatt vanliga i det katolska Europa där man kan se kapell fulla av små donerade amuletter av kroppsdelar som botats m.m. Luther själv var skeptisk till vallfärderna och menade att vägen till Kristus inte gick genom en seglats eller vandring utan genom att älska Kristus.

Lunds domkyrka hade 1530 hela 417 helgonrelik samt liten bit av korset och törnekronan, även lite av Marias mjölk, hår och kläder. Biskop Brynolf Algotsson fick 1304 en bit av törnekronan av norske kungen, som högtidligt togs till Skara domkyrka. I Uppsala fanns bl a en del av Johannes döparens huvud.

Varje sockenkyrka på medeltiden hade alltså sina relik i altaret. Men en del kyrkor hade även relik utöver dessa, vilka då placerades i särskilda reliksskrin väl synliga i kyrkan, kanske ofta på högaltaret. Relikskrinet skulle i sin utsmyckning återspegla innehållets helighet. I hela Europa tillverkades reliksskrin, ofta med en stomme i trä som kläddes med ädelmetall eller koppar som försilvrats eller förgyllts, även emalj-arbeten från Limoges förekom som det lilla skrin som bevarats i Brahekyrkan på Visingsö. I jämförelse med de kontinentala skrinen så är de nordiska ganska små och enkla även om det förekom mansstora skrin som det för den 1100 i Odense

Ett av altarna i klosterkyrkan Waldsassen, Bayern, med skelett från Roms katakomber. Foto: författaren.

skrinlagde Knud den helige. Skrinen har som regel formen av ett hus, oftast en kyrka. Så är fallet med skrinen från Jäla och Eriksberg. De är små miniatyrbasilikor där mittskeppets tak kröns av en kam med romanska djurhuvuden i ändarna, kanske som ett skydd mot onda makter. I mitten har det säkert suttit ett kors. Kanske hade Jäla kyrka en gång i tiden en sådan utsmyckning på taket. Takstolarna står i vilket fall ännu kvar där uppe.

Bara en handfull relikskrin av denna typ har överlevt i Norden. Säkert försvann många av de svenska under Gustav Vasas indragningar av kyrkliga skatter efter reformationen. Skrinen från Eriksberg och Jäla anses på stilistiska grunder som de två äldsta (någon dendroundersökning har aldrig gjorts) och hemmahörande i spannet 1150–1200. Skrinen är nästan identiska och det får ses som mycket troligt att de kommer från samma verkstad. De har en stomme av ek med lucka på baksidan. Framsidan och gavlarna är klädda med kopparplåt som har apostlabilder (?) inom arkader och dekor i relief som drivits på frihand. Viss dekor är graverad. Plåtarna har slutligen förgyllts. Var skrinen gjorts är förstås oklart, men Danmark är en god gissning. Tekniken med driven och förgylld kopparplåt på en trästomme är samma som på de samtida så kallade gyllene altarna, där ett tiotal ännu finns kvar i Danmark. Ett har överlevt från det medeltida Sverige, Broddetorpsaltaret med sitt krucifix (nu på SHM) som säkerligen tillverkats för Skara domkyrka någon gång 1150–1175, under biskop Bengt den godes tid.

Vad har då Jälaskrinet innehållit? Inskriptionen ger klart besked. Det rörde sig om en del av Johannes döparens huvud (ingen dålig relik!), delar av de 11 000 jungfrurna, Sankt Alexander, Sankt Julianus och flera andra helgon (inte specifikt nämnda). Johannes döparen är väl allom bekant, men de 11 000 jungfrurna? Legenden om den heliga Ursula och de 11 000 jungfrurna uppstod i Köln på 800-talet. En kristen kungadotter skall ha begett sig på pilgrimsfärd till Rom och på hemvägen råkat illa ut i det av hunnerna intagna Köln. Ursula vägrade gifta sig med hunnerkungen och led med sitt jungfrufölje martyrdöden. Egentligen var det bara 11 jungfrur, men en senare felläsning gångrade antalet med tusen, vilket var praktiskt med tanke på relikbehovet i de nykristnade länderna. Vid Köln fanns ett stort gravfält där munkar ännu

på 1200-talet systematiskt grävde upp ben som utgavs för att stamma från de 11 000 jungfrurna. Reliker från jungfrurna har konstaterats i flera svenska kyrkor. Kulten av Ursula och de 11 000 jungfrurna var mycket populär i hela Europa under hela medeltiden och hade en egen festdag i Norden. Ursula med sitt attribut pilen är ofta avbildad i svenska medeltidsmålningar. Sankt Alexander var patriark av Alexandria på 300-talet. Sankt Julianus från 700-talet helgonförklarades för sina omsorger om de fattiga och hemlösa, vilket var hans botgöring för att av misstag ha råkat dräpa sina föräldrar. Eftersom han och hans fru var barnlösa blev han skyddshelgon för de barnlösa.

Inskriptionen på Eriksbergs skrin är än mer imponerande. Det innehöll delar av Sankta Sabina, återigen delar av de 11 000 jungfrurna, av aposteln Andreas, av det heliga korset (!), Kristi svettduk, av Sankt Pankratius huvud, Sankt Vincents blod och av de heliga biskoparna Melano och Bobino. Sankt Pankratius var en romersk yngling som under kejsar Diokletianus förföljelser i början av 300-talet vägrade avsäga sig sin tro och gjöt martyrdöden. Han ses ibland som en av de 14 nödhjälarna, populära helgon som åkallades vid olika åkommor, i detta fall huvudvärk och kramper. Även Sankt Vincent var en av dem som dog martyrdöden under Diokletianus.

Hur kommer det sig då att så betydelsefulla relik i så högklassig inramning hamnat i två grannkyrkor här? Enligt traditionen skall de ha skänkts av biskop Bengt den gode som var biskop i Skara från ca 1150 till sin död 1190. Han var känd som en idog biskop som flitigt reste runt i stiftet och ur egen ficka bättrade där något saknades i kyrkorna. Han lät även bygga en del kyrkor själv, anlade vägar och broar. Till domkyrkan inskaffade han helgonskrin mm och var troligen den som beställde det gyllene altaret. Till Eriksberg vet vi av Äldre Västgötalagens biskopslängd att han skänkte två klockor och böcker. I Eriksberg finns ju också en koppling till den erikska kungaätten eftersom Erik den heliges son Knut Eriksson avled där ca 1195. Möjligen fanns där en kunglig gård och ett kungligt initiativ bakom kyrkbygget. Dendrokronologiska undersökningar av den intakta takkonstruktionen visar att ekvirket fälldes 1153, alltså under Erik Jedvardssons regeringstid, kanske var han stiftare. Spår av högklassiga romanska målningar (de finaste vi känner i Västergötland och möjligen ett arbete av danska munkar) har stilistiskt daterats till om-

"Samtal under valven" i Jäla kyrka 10 mars mellan kyrkoherde Stefan Klint, Floby pastorat, och antikvarie Robin Gullbrandsson, mellan dem står en kopia av relikskrinet från Eriksberg. Västergötlands museum. Foto: Erling Nyman.

kring 1170, ca tio år efter den helgonförklarade kungens död (han skrinlades därefter i Uppsala). Rester av två glorieprydda kungar på triumfbågsväggen har tolkats som Erik den helige och Olof den helige, kanske Knuts hyllning till sin far? Det är alltså ingen obetydlig bygd vi befinner oss i. Vid medeltidens slut fanns hela 8 biskopshemman i Eriksberg. I Jäla fanns mer än 13 frälsehemman. Så både biskop och adel var stora markägare här under medeltiden.

Det förefaller rimligt att två reliksskrin av samma troligen utomsvenska tillverkning och med så tungt innehåll måste ha donerats av en mycket högt uppsatt individ med stort kontaktnät, varför inte Bengt den gode? Han hade uppenbarligen resurser, kontakter och kanske en koppling till bygden. Om Eriksberg invigdes kort efter 1153 måste biskop Bengt ha förrättat invigningen. Och på Eriksbergsskrinets ena gavel finns en biskop avbildad, kanske är det donatorn själv? Tiden för kyrkans invigning matchar ganska väl såväl åldern på Broddetorpsaltaret som skrinens förmodade ålder. Under hösten hoppas jag och timmerman Mattias Hallgren kunna göra en dendrokronologisk datering av Jälas takstolar, kanske matchar de i tid Eriksbergs?

Vid biskop Engelbert Halenius visitation i Grolanda 1755 skänkte Jälaborna skrinet till Skara där det kom att förvaras i gymnasiebibliotekets historiska samling, ett av de första föremålen i det som idag är Västergötlands museum. Eriksbergsskrinet såldes för en ganska betydande summa på 1800-talet till staten och står idag på Statens Historiska Museum.

Robin Gullbrandsson

Liturgi i Svenska kyrkan I ord och bild från då och nu

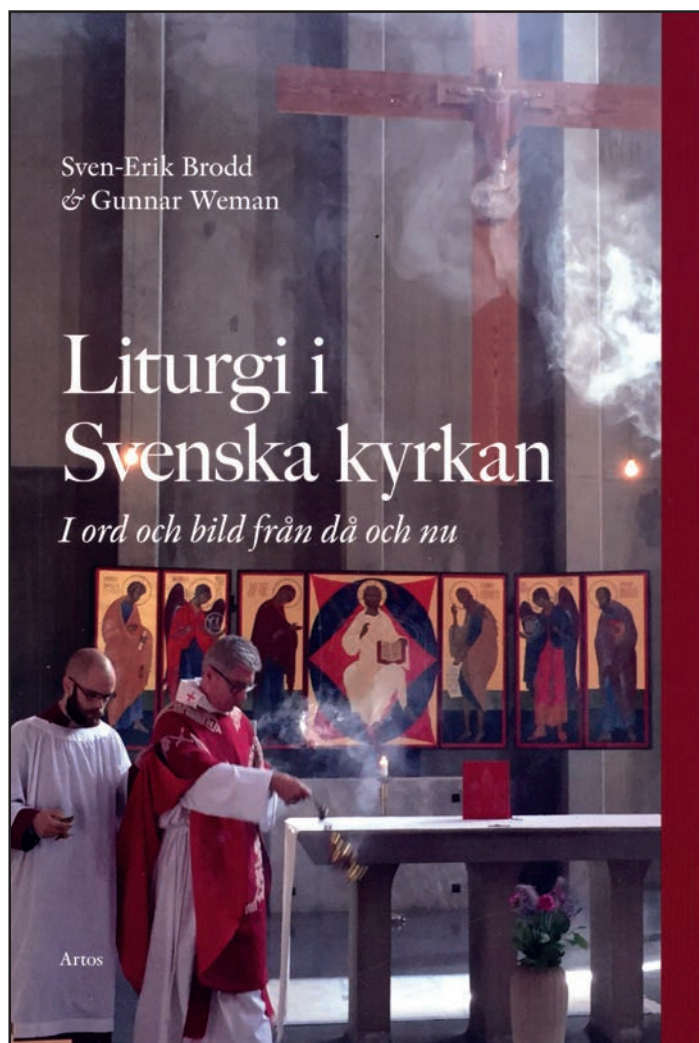
Liturgin i dess olika former och varianter är det sätt på vilket kyrkan framträder, dvs. det är så kyrkan manifesterar sig och blir synlig. Det är också i liturgin som det blir synligt vad kyrkan tror, dvs. som vi ber, så tror vi – *lex orandi, lex credendi*. Liturgin, hur gudstjänsten firas och har firats, blir därför avgörande för att kunna säga något om kyrkan idag och igår, i stort som smått – också så kallad stiftshistoria.

Skara stiftshistoriska sälls kaps båda medlemmar, förutvarande professorn i kyrkovetenskap vid Uppsala universitet, Sven-Erik Brodd, och förutvarande ärkebiskopen i Svenska kyrkan, teol. dr Gunnar Weman, har inte minst ur detta perspektiv skrivit en mycket intressant bok: *Liturgi i Svenska kyrkan. I ord och bild från då och nu*.

Inom ett relativt blygsamt sidantal ger den en stor mängd information om inte bara gudstjänstens firande, utan framför allt om vad kyrkan är. Här ryms sådant som kyrkorummet, kyrkans ämbete (biskop, präst och diakon), kyrkoåret, tidegården, högmässan och dess olika delar, kyrkomusiken och de kyrkliga handlingarna (dop, konfirmation, bikt och vigsel).

Framställningen är rikt illustrerad. Här finns många bilder som visar hur respektive moment kan gestaltas idag, men där finns också en mängd foton och bilder som visar hur det har sett ut tidigare. Här rör det sig om en verklig bildskatt – och Skara stiftshistoriska sällskap kan glädja sig åt att många bilder är hämtade ur tidigare nummer av hennes medlemsblad.

Framställningen är djupt rotad i svenskkyrklig tradition – hur skulle det kunna vara annorlunda givet bokens författare? Men framställningen är inte snävt svenskkyrklig, snarare

svenskkyrklig men ekumeniskt förnyad. Omslaget visar en svenskkyrklig högmässa där rökelse används. I framställningen tydliggörs att en luthersk tro på realpresensen (Kristi verkliga närvaro "i, med och under brödet och vinets gestalt") inte upphör förrän gåvorna konsumerats – och att därför en sådan inrättning som sakramentsskåp inte bara förekommer i Svenska kyrkan, utan också har sin absolut självklara hemortsrätt här, liksom att det naturliga vid nattvardens firande är veteoblater och alkoholhaltigt vin – för att bara ta några exempel.

Alla som är intresserade av kyrkan, hur hon i liturgin har framträtt och framträder, bör söka sig till denna bok. Hen ska inte bli besviken!

Markus Hagberg

Liturgi i Svenska kyrkan. I ord och bild från då och nu, Artos, Skellefteå 2020, 314 sidor.

En osed.

En osed har inrotat sig hos en del kyrkobesökare i Bräcke, nämligen att i kyrkan medhafva sina hundar. Att dessa med sitt skällande och stundom infernaliska tjut invärka störande på andakten behöfver väl knappast påpekas. Ett dylikt ofog borde väl med litet god vilja lätteligen kunna undvikas.

Jämtlandsposten 1888

Två bestulna präster

Dagligen rapporteras det i våra medier om människor som blivit bestulna. Ibland är det ligor som slår till, ibland enskilda tjuvar. Stölder är ingen modern företeelse utan ett urgammalt problem vilket vi ser av det sjunde budet i Mose lag: *Du skall inte stjäla!* Den uppmaningen är över 3000 år gammal. I artikel nedan skall jag berätta om två Skarastiftspräster som blev bestulna.

Sven Kullman

När prosten i Algutstorp Sven Kullman avled 1824 som *senior cleri* i Skara stift, lämnade han inte bara livet utan och också en anseelig förmögenhet efter sig. I sitt testamente förordnar han "af Christelig kärlek till sina tre systerdöttrar Christina, Anna Fredrika och Ebba Maria Gyllenhaal vardera Ett tusende Riksdaler Banco". Detta är ju en betydande summa om man omräknar den till dagens penningvärde (drygt 150 000 kr x tre = 450 000 kr). Det är också en märkvärdigt stor summa när man vet att makarna Kullman 1821 hade blivit kraftfullt bestulna. Warholm skriver om detta i sitt herdaminne: "Dessa makar lefde ganska tarfligt och samlade en betydlig förmögenhet. År 1821 hände den olyckan, att de på sin gård Wårgårda blefvo öfverfallna af ett rövareband, slagne och plundrade på guld, silfver och penningar."

Sven Kullman var prästson och född på Torsö den 18 juni 1734. Han blev magister i Lund 1757 och prästvigdes 1759. Redan 1767 valdes han till kyrkoherde i Algutstorp och tillträdde året därpå. Han utsågs till prost 1791. Vid tillträdet av tjänsten ingick han äktenskap med företrädarens dotter Christina Hwarfner (1751–1828). Dessa händelser uppmärksammades i en liten skrift på 4 sidor, av okänd författare, tryckt 1768: *Til herr mag. Sven Kullman; då han den 5 junii 1768, tilträdde kyrkoherde syslan i Algutstorps församling, höll sin inträdes predikan, blef offentligens insatt till ämbetet och sammanvigdes med mademoiselle Christina Hwarfner uti Algutstorps kyrka i Skara stift.*

Warholms herdaminne säger om hustrun att hon "utmärkte sig genom sin drift och klokhet i hushållningen". Man anar en försiktighet med utgifterna både hos make och maka. Äktenskapet blev barnlöst. Ett vackert porträtt av prostinnan finns idag i kyrkstugan i Algutstorp. Det är avbildat 1776. Hon är då 25 år gammal och bär vid avbildandet en mycket vacker klänning. Hennes "bouppteckning innehåller dock ingen förteckning över kvarlåtenskap i form av gångkläder. Bouppteckningen hänvisar till särskilt upprättad förteckning som inte finns bevarad, så det enda vi vet om hennes garderob är den vackra klänning hon bär på porträttet i Vårgårda."

1817 kallades Sven Kullman till Filosofie Jubelmagister promovering i Lund. Han kom även att utnämnas till Teologie Doktor 1818 vid Karl XIV Johans kröning. Samma år firade makarna sitt guldbryllöp och vid detta tillfälle trycktes ett tal på Lewerentz boktryckeri i Skara på 18 sidor: *Tal då contracts prosten och kyrkoherden i Algutstorp herr doctor Sven Kullman samt dess kära maka fru doctorinnan Christina Kullman född Hwarfner firade sitt guldbryllöp den 5 junii 1818. Af L. Olbers.* Olbers var domprost i Skara.

Högtiden fortsattes i flera dagar. På en av dessa fick besökarna bli vittne till en vacker händelse. Brudparets glömde inte sina trogna arbetare. Under träden på den vackra gården hade det för dem dukats ett bord, vid vilket Bönder och Torpare, till ett antal av emellan 60 och 70 personer, bjöds på en middagsmåltid. Prosten lät vid detta tillfälle bland dem utdela 18 helbiblar. Till tre socknars fattiga hade han dessutom redan förut låtit lämna en betydlig gåva.

Tre år efter denna högtid blir prostparet alltså rånade och slagna. Sakerligen kom händelsen att påverka deras återstående liv.

Prästfrun Christina Hwarfner, gift med kyrkoherden i Algutstorp, avbildad 1776, då 25 år gammal. Porträttet hänger i kyrkstugan i Algutstorp, Vårgårda pastorat.

Nils Peter Norrman

Nils Peter Norrman var född i Ulricehamn 1769. Vid 20 års ålder blev han student i Uppsala, sex år senare (1795) promoverad till filosofie magister och prästvigd samma år. Efter en komministertjänst i Götene valdes han till kyrkoherde i Västra Tunhem 1810 och blev prost över egna församlingar 1815. Hans hustru var Christina Eleonora Warelius, dotter till den i Skara stifts historia så välkände prosten Magnus Warelius, en av dem som på sin tid vågade ta teologisk strid med den mäktige Swedenborgaren, domprosten Andreas Knös.

År 1832 utgav Norrman boken *De Blinde Se*, tryckt hos Johan Qwist i Vänersborg och omfattande 268 sidor. Under tre års tid hade han sammanställt de tankar som utgör bokens innehåll och budskap: att blinda kan se, dvs. kan se och förstå andliga ting:

*"Det ljuset som du sett är från en inre werld,
Der sanning är ljus och kärlek utan flärd,
Och ljuset börjar wäl att mer ock mer uppklarna."*

Redan 1824 hade Norrman drabbats av starr som till slut gjorde honom helt blind. I hela 22 år levde han i mörker. Det är dessa erfarenheter som beskrivs i *De Blinde Se*.

Förordet är skrivet av domprosten i Skara, Carl Johan Knös, son till den stridbare, ovan nämnde, domprosten. Knös rekommenderar livligt läsandet av boken då den innehåller *"anvisningar och erinringar, som visserligen förtjänas att övervägas, behjärtas och begagnas"*. I förordets slut fortsätter han: *"Den blinde Mannen anhåller, att de, som kunna se, wille med godhet öfverse det bristfälliga i Hans föredrag; men önskar, att Läsaren måtte finna innehållet lika wigtigt och wälgrundat, som det för Hans hjerta warit lugnande och tillfredställande."*

Dikterandet av boken har tydligen inneburit en själslig lisa för prosten Norrman vilken var honom välbehövad då han under sin levnad vid flera tillfällen drabbades av sorger och bekymmer. Redan 1831 förlorade han sin maka, sedan 1824 blind och drabbades sommaren 1839 av inbrottstjuvar i prästgården som misshandlade honom svårt och tvingade till sig husets silverförråd. Efter den händelsen ville Norrman inte längre bo kvar i Tunhems prästgård utan flyttade till Gärdhems komministergård och senare till det närbelägna Knutsbol. Här bodde han från 1844 till 1846 då han avled i en ålder av 77 år.

De Blinde Se "är skriven på vers, men någon större originalitet eller framstående teknisk färdighet röjes väl icke, dock tala vissa partier om en poetisk begåvning hos sin upphovsman". Bokens värde är av ett annat slag. Det är det i mörker självupplevda. Så kan de poetiska verserna bringa ljus och vägledning till senare tiders livsvandrare.

Bland västgötska böcker är *De Blinde Se* en mycket sällsynt bok som sällan återfinns på antikvariat eller bokauktioner. Bokens slutord kan jag inte låta bli att citera

*"Tysta Lyran läggs nu neder
Om den gjort mig någon heder,
Efterwerlden säga skall.
Jag har ordat, hvad jag kunnat
Af den nåd mig Gud förunnat,
Honom tillhör äran all,
Harpans ton har ljudit ut
Och min skrift nu nått sitt slut."*

1818 gjorde Norrman, som kyrkoherde i Tunhem, en stor insats för inrättandet av Götiska förbundets skola i Trollhättan och han blev dess förste inspektor. Vid denna tid hörde Trollhättan till Tunhems pastorat.

Johnny Hagberg

Fredrik Kjellander

- en omtalad präst i Skara stift

Bengt Stolt

Kyrkoherden Fredrik Kjellander (1875–1958) i Stenstorp var en av pionjärerna i Skara stift för den rörelse i kyrkolivet som kom att kallas kyrklig förnyelse och en av stiftets mest särpräglade präster.

Kjellander var språkbegåvad och beläst, särskilt ifråga om de första århundradenas kyrkliga förhållanden. Dessutom var han vittberest. I en tid när få personer företog utrikesresor i studiesyfte gjorde Kjellander åtskilliga färder för att bekanta sig med gudstjänstlivet i andra samfund

När Kjellander i sin prästerliga verksamhet försökte införa något av det han själv inspirerats av kunde han ibland bli beskylld för att vara katolik. Bättre förståelse fick han från en del präster i generationerna från 1930-talet och framåt, som hade fått vidare perspektiv.

I sitt umgänge med församlingsborna var Kjellander mycket folklig och kunde vara slagfärdig och blev känd för sin humor och sin snabbhet i repliken. Han blev också huvudpersonen i åtskilliga anekdoter. Själv menade han att "Historien är lika mycket sann, som 90 procent av de andra, som går om mig". En av dessa historier handlar om biskopen Hjalmar Danells besök hos Kjellander:

Så småningom hade biskopen framfört det han ville ha sagt och kunde tänka på andra ting. Han förklarade för Kjellander att han önskade besöka ett hemlighus. Det var på den tiden, då prästgården i Stenstorp ännu inte fått något avträde i huvudbyggnaden. Man fick gå utomhus till en mindre byggnad. Kjellander anvisade lämplig färdriktning. När biskopen kom tillbaka ville han ge Kjellander en liten gliring för hans självständighet genom en association till det utrymme han just besökt:

– Här har ju kyrkoherden en imponerande påvestol.

Kjellander replikerade omedelbart:

– Nej, det är bara ett enkelt biskopssäte.

★

Författaren Bengt Stolt f. 1923, är docent i matematik, kyrkohistorisk författare och teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet.

Boken omfattar 84 sidor, med hårda pärmar och rikt illustrerad. Den ingår i Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie som nr. 103. Pris: 150 kr.

Kristen tro i målade och målande bilder

Ord och budskap blir åskådligare, lättare att ta till sig och lättare att minnas, om de återges i bild. I Uppenbarelseboken i Bibeln återges ett omfattande, sinnrikt och lysande symbolspråk i målande och åskådliga beskrivningar, som har blivit förebilder för kyrkomåleriet.

Kyrklig konst från Kinnekulle

Den kristna kyrkan har i alla tider varit angelägen om att föra fram sitt budskap i bild. Våra kyrkor har gott om målningar, och somliga rentav överflödar av takmålningar, väggmålningar, skulpturer samt altarpuppasatser med både skulpturer och målningar. Att lyfta fram och tillgängliggöra detta kulturarv och denna bildernas predikan är en viktig uppgift. Kyrkoherde Markus Hagberg har – helt i beställarnas och konstnärernas anda – lyft fram både konsten och trosinnehållet i sin bok: "Bilder av tron: Trosbekännelserna kommenterade och speglade i kyrkorna på Kinnekulle" (Skara 2019, Skara stiftshistoriska sällskskaps skriftserie: 97, 127 rikt illustrerade sidor). Kyrkoherde Hagberg lägger fram den nicenska trosbekännelsens ord jämte den apostoliska trosbekännelsens ord, förklarar dem eller fördjupar förståelsen av dem med djuplodande utläggningar och illustrerar dem med bilder från kyrkokonsten i Kinnekulles kyrkor.

Gemensam troslära

Markus Hagberg behärskar sitt ämne och har tänkt igenom det. Enkelt, kortfattat och lättförståeligt förklarar han trosinnehållet och fördjupar förståelsen av trosbekännelserna. Antalet kyrkor och samfund är mycket stort. Dessutom

finns många riktningar inom de olika samfundet, men inför trosbekännelserna är vi alla kristna. Trosbekännelserna är gemensamma för alla kristna kyrkor, åtminstone för de stora och gamla kyrkorna. Det viktigaste trosinnehållet har alltså alla, eller åtminstone de flesta, kristna gemensamt. Att Markus Hagberg hör hemma inom högkyrkliga strömningar framgår egentligen bara av att han talar mycket om kyrkan. Detta är dock både viktigt och nödvändigt i dessa privatreligiositetens dagar, då man har en benägenhet att glömma, att allt trosliv leder till gudstjänster med samvaro och samverkan människor emellan. Samvaro och samverkan leder till samfundsbyggnad. Den kristna kyrkan, uppdelad i flera, är Europas äldsta organisation, så gammal, att den är omnämnd redan i den apostoliska trosbekännelsen. Det finns många skäl till att tala om kyrkan. I en bok om bland annat den apostoliska trosbekännelsen är det ofrånkomligt att komma in på den kristna kyrkan.

Kinnekulle – ett namn med klang

Trosläran illustreras med bilder från kyrkorna på Kinnekulle. Det finns många anledningar att inrikta sig på Kinnekulle, som har en särställning vad gäller historien, naturen och utsikterna. Här finns ett flertal kyrkor med konsthistoriskt värdefullt innehåll. Det ena såväl som det andra har lett till att pilgrimsleder finns inom området. Kinnekulle är numera namnet på ett pastorat. Namnet Kinnekulle är av många anledningar känt långt utanför Västergötlands gränser.

Digitala andaktsrum önskas

Värdefull kyrkokonst finns dock över hela vårt land. Antalet böcker i ämnet är stort. Man har alla anledningar att hoppas på fler. I våra dagar finns möjlighet att gå vidare även på andra sätt. Många av de värdefullaste kyrkorna ligger långt från allfarvägarna, och på grund av alla kyrkostölder blir det allt svårare för turister att komma in i kyrkorna. Församlingarna vågar – förstående nog – inte ha kyrkorna öppna för allmänheten annat än i samband med gudstjänster. I detta läge skulle det vara värdefullt, om all kyrklig konst avfotograferades och lades ut på nätet som ett slags digitala andaktsrum eller digitala konstmuseer. Många gamla hamnar på äldreboenden eller sjukhus och kommer sällan eller aldrig till kyrkor. Tack vare digitala andaktsrum skulle man ändå kunna känna sig förflyttad till helgade rum med ett annat bildspråk än torftiga sjukhuskorridorer med den ena vita ytan efter den andra.

En vägvisare in i framtiden

Den kristna kyrkan har en stor tillgång i sina konstskatter, som i ett genomtänkt symbolspråk eller bildspråk ger uttryck för alla delar i trosläran. Markus Hagberg har med sin bok dels lyft fram en (mycket liten) del av stiftets kyrkokonst, dels visat hur den kan användas i undervisning och förkunelse. I vår tid med dess stora bildbehov och vana att tänka i bilder är detta viktigare än någonsin. Man hoppas, att boken kan bli en vägvisare in i framtiden.

Lars Gahrn

Bibeln och Människan – Helge Brattgårds doktorsavhandling

Det är i år 100 år sedan biskop Helge Brattgård föddes och 65 år sedan hans doktorsavhandling ventilerades. Han framstår som en av de stora biskoparna i Skara stift under 1900-talet. Avhandlingen som gav honom docentkompetens, *Bibeln och människan i Magnus Friedrich Roos teologi*, handlar om en av centralgestalterna inom den så kallade württembergpietismen. Roos (1727–1803) fick framför allt genom sina uppbyggelseböcker ett stort inflytande särskilt i Sverige och Finland. Inte minst gällde det i Göteborgs stift. Både för Henric Schartau personligen och för den schartauanska väckelsen betydde Roos mycket, även om Schartau kunde vara kritisk mot vissa delar av Roos teologi. Württembergpietismen berörde även Skara stift. Särskilt dess senare representanter, Johann Tobias Beck (1804–1878) och Karl August Auberlen (1824–1864), påverkade till exempel kyrkoherden i Fägre, John Ternstedt (död 1938), och de präster som i teologiskt hänseende följde honom.

Pietismen riktade sig mot den döda tron och ville att den kristna läran skulle få en personlig tillämpning. Den krävde en pånyttfödelse hos människan. Så småningom började upplysningstankar göra sig gällande och pietismen kom att förhålla sig till såväl den traditionella ortodoxin som till den rationalistiskt präglade upplysningen. Roos försöker förena ortodoxin med pietismen i konfrontation med upplysningsteologin. Brattgård vill genom en noggrann analys visa att Roos försvar av ortodoxin med hjälp av pietistiska tankegångar leder till att de ortodoxa läroarna löses upp och kommer att ge uttryck för sådana idéer som mera hör hemma inom upplysningen.

Bland de pietistiska riktningarna intar württembergpietismen en originell ställning. Ett utmärkande drag var bibelfrågornas dominans och ett slags respekt för vetenskapligt förhållnings-

sätt till dessa. Man ställde sig avvisande till den så kallade förensiska synen på rättfärdiggörelsen. Denna hör oupplösligt samman med och kan inte isoleras ifrån den nya födelsen. I Württemberg var prästerskapet positivt till pietismen som därför blev mer kyrkligt accepterad än på andra håll i Tyskland.

Ett annat säregnet drag var att uppenbarelsen i princip inte är någon lära utan historia. Denna historia uppfattas som en organisk helhet. Den utvecklas planmässigt fastställd av Guds vilja. Motsvarande struktur finns hos Guds ord som hos vissa inte anses höra till historien utan bilda en egen tidlös helhet.

Till skillnad från den officiella lutherska kyrkoläran utvecklas läran om tusenårsriket, kiliasmen, och tanken på alltings återställelse (apokatastasis). Olika mystiska strömningar fick ett inflytande i Württemberg. Särskilt två namn blev aktuella, Emanuel Swedenborg och framför allt den tyske tänkare Jacob Böhme.

Brattgård går först igenom forskningsläget kring denna form av pietism och tecknar sedan biografiskt och bibliografiskt bilden av Roos, innan han i detalj analyserar dennes syn på bibeln och på människan. Det är en i flera avseenden mycket noggrann genomgång av klart dogmatisk karaktär, där Roos teologi ställs i relation till den reformatoriska.

Roos vänder sig alltså mot upplysningen förnuftsreligion. För Roos är själens främsta egenskap den intuitiva förnimmelserna av verkligheten, inte tänkande eller förnuft. Den ödmjuka uppriktighetens inre förening med Gud betonas. Då människan får förtroende för Gud, litat hon på vad han sagt, även om det skulle strida mot förnuftet. Beviset för bibeln gudomlighet ges också med hjälp av erfarenheten inte som i ortodoxin uteslutande genom den av Anden garanterade auktoriteten. Brattgård menar att Roos ställer människan i centrum, då det gäller att försvara bibeln, vilket i sin tur gör att hans tänkande får en rationalistisk slagsida.

Skriftens inspiration uppfattas i första hand som en lära om inspirerade människor och de upplevelser som dessa gör. De gäller både dem som skrivit och dem som sedan läser. Bara de pånyttfödda kan förstå på vilket sätt skriften är inspirerad.

Om den kristna tron för reformatorerna i första hand var en Kristustro, blir den för Roos en slags bibeltro, därför att boken i sig själv uppfattas som Guds ord. Skriften är då identisk med uppenbarelsen, som med tanke på Roos inspirationslära får en antropocentrisk bestämning.

En individualistisk tendens medför att Guds frälsningshistoriska handlande kommer att förstås utifrån hans handlande med enskilda människor. Denna psykologiserande tolkning förbinds samtidigt med ett markerat apokalyptiskt intresse, där historien förverkligas genom en rad skeenden som bibeln noggrant beskriver, särskilt i Uppenbarelseboken. Gentemot upplysningen tanke på ett urverk, talar Roos om en husbonde som övar tillsyn och ingriper i händelserna.

Den så kallade bibliska realismen som sägs vara utmärkande för Württemberg, innebär att bibeln ger oss en allmängiltig beskrivning av verkligheten. Varje bibliskt begrepp svarar mot en bestämd verklighet. En för denna realism viktig tanke är att det himmelska och det andliga har en slags övernaturlig materiell existens, ett slags ideal kroppslighet. Den himmelska världen förstås som en fulländad jordisk värld. Brattgård gör gällande att den fördoldhetstanke som är karaktäristisk för kristen tro på det sättet går förlorad.

När Roos försöker framställa den kristna läran helt utifrån bibelställen finns en risk för att man i bibeltexterna läser in

ett pietistiskt trosinnehåll. Tolkningen blir beroende av om den tolkande är pånyttfödd eller inte.

Den nytestamentliga eskatologin reduceras med Roos synsätt lätt till apokalyptisk. I detta ser Brattgård ett rationalistiskt drag, eftersom apokalyptik är en form av beskrivning och vetande. Eskatologin däremot är förkunnelse, tilltal. När det tillkommande förkunnas finns inga tillfällen till beräkning utan människan flytas in i Guds handlande.

Roos ser bibelns som ett nådemedel genom vilket Gud både undervisar och verkar. Varje människa ska ur bibel hämta fram en sammanfattning av den rena läran och tillämpa den i sitt eget liv. Detta leder lätt till att tron mer eller mindre är till för att se till att ett moraliskt handlande kommer till stånd. På det sättet närmar sig den pietistiska synen upplysningen syn på religion, där moralen tenderar att bli huvudsaken. Kunskap utan erfarenhet sägs vara död medan erfarenhet utan kunskap betyder svärmeri. Brattgård menar att Roos inte lyckas föräna de två sidorna av bibelns funktion.

Guds ord kan enligt Roos hos vinna människor helt bli utan verkan. Brattgård påstår att därmed enheten mellan Ord och Anden har brutits, eftersom man då inte längre kan hålla fast vid att Kristus själv är i Ordet. Men det innebär att människan kan undfly Ordet, om hon vill. Enligt reformatorisk syn är Anden bunden till den Kristus som är i Ordet.

Å andra sidan närmar sig Roos en slags synergism, genom att människan då hon kan öppna sig och stänga sig för Ordet, själv kan reglera Andes förhållande till Ordet.

När det handlar om människan försöker Roos utifrån bibeln precisera begrepp sådana som själ, ande och hjärta. Han tenderar därvid att ansluta sig till ett från antiken förmedlat synsätt snarare än till ett bibliskt. Brattgård hävdar att han därvid kommer i konflikt med bibelns helhetssyn på människan som utesluter en kropps-själslig dualism.

Intresset för själens tillstånd efter döden är stort. Roos avvisar tanken på en särskilt vistelseort i väntan på uppståndelsen. Men han talar om en viss process, där den pånyttfödda själen fulländas efter döden.

Roos avsåg att skapa en antropologi med Skriften som enda grund. Bibel är den enda tillförlitliga läroboken i psykologi. Han avvisar alltså tanken på en filosofisk antropologi. Men intresset handlar inte om hela människans förhållande till gud utan om människas delar i relation till varandra. En atomistisk bibeltolkning och en atomistisk antropologi betingar ömsesidigt varandra, anser Brattgård.

En kritik som Brattgård riktar mot Roos är att skapelse och frälsning inte hålls samman. Skapelsen riskerar att betecknas som syndig.

Det är inte så konstigt att Brattgård vill göra gällande att treenighetsläran och kristologin kommer att underordnas antropologin.

Ett viktigt avsnitt i avhandlingen berör människan i nådens ordning. Här handlar det nog inte bara om en analys av Roos utan också om en uppgörelse med den nådensordningsteologi som Brattgård mött i den västsvenska fromhetstraditionen.

Frälsningen spiritualiseras och psykologiseras. Roos menar sig försvara nådens ordning mot upplysningens, men det sker med en pietistisk vinkling. Kallelsen blir en nåderörelse i hjärtat, inte ett nådeserbjudande genom det yttre Ordet. Boten förs sedan in, där ångern och tron blir stadier i en engångsomvändelse. Där antas också förekomsten av en viljeförvandling. Därmed kommer den sola fideprincip som ortodoxin vill värna enligt Brattgård i bakgrunden. För reformatoriskt tänkande är det främmande att se lagen och evangeliet som två skilda stadier i en omvändelseprocess. De verkar i stället samtidigt under hela livet. Den kristnes delaktighet i Kristi

död och uppståndelse som är knuten till dopet blir hos Roos ett inomsjällsligt skeende i människans botkamp.

Rättfärdiggörelsen är för Roos inte bara något som tillräknas människan utifrån utan till denna kommer en nyfödelse som inte endast innebär att människan kommer till tro utan att hon genomgår en inre förvandling. Visserligen försvarar Roos kraftigt den så kallade imputativa rättfärdiggörelsen men betonar samtidigt den inre förvandlingen som får sina följder i det yttre livet.

Centralt för Roos är de båda begreppen tro och ande, som svarar mot respektive rättfärdiggörelse och nyfödelse. Han försöker hålla tron fri från gärningar med samtidigt uppfattas den ofta intellektuellt som kunskap och förstånd. Brattgård menar att trosbegreppet får en glidning genom att den tänks åtföljd av vissa goda gärningar. Utan ett minimum av goda gärningar föreligger ingen tro. Här föreligger enligt Brattgård "en svårgripbar men dock tydlig tendens att trots allt låta tron bli beroende av gärningarna". På den punkten är jag tveksam till om Brattgård har rätt, något som han kanske själv alltså antyder.

Men det är främst då det gäller Anden som Roos skiljer sig från reformatoriskt och ortodox uppfattning. Roos menar att den *peuma* som Nya testamentet talar om oftast syftar på den nya natur som ges människan i pånyttfödelsen, och som uppfattas ytterst konkret. Den bibliska utsagan att det är genom tron som Kristus bor i den troende människan måste omtolkas. Det råder inte längre en identitet mellan tron och Kristus som hos reformatorerna. Tron har någon vid sidan om sig som bor i människan.

Den ortodoxa *unio mystica* ses därmed enligt Brattgård inte längre som ett momentant skeende som skänker full och hel förening med Gud utan i stället som slutstadiet på en empirisk utveckling.

Därmed blir också synen på sakramenten förändrad. Nyfödelsen knyts inte längre på samma sätt dit. I dopet ges i stället en empirisk förmåga som den vuxne kan uppleva. I nattvarden får kommunikanten en andemateriell substans som är skild från det hon får genom dopet och tron. Detta inkräktar på nådetanken och påverkar trosvissheten. Denna senare berör inte i första hand rättfärdiggörelsen utan den knyts i stället

M.F. Roos

till de inre nåderörelserna och iakttagandet av trons frukter i livet. Ännu ett sätt att göra tron beroende av gärningarna, menar Brattgård. ”Den katolska sakramentslärans falska påtaglighet, enligt vilka sakramenten tänkas verka *ex opere operato*, har här ersatt med en ur reformatorisk synpunkt lika falsk påtaglighet i form av fastställbara förändringar i människans inre.”

Redan här i livet kan människan nå en viss fullkomlighet. Men det medför inte en fulländning. Svaghetssynderna finns nämligen kvar. Och sedan återstår den salighet människan har att vänta i enlighet med det mått hon här i tiden nått fram till.

När det handlar som kyrkan, hävdar Brattgård att Roos utgår från en associationstanke. De som lever i nådaståndet sluter sig samman och bildar en kyrka. Det som konstituerar kyrkan är inte längre som på reformatoriskt vis Ordet och sakramenten. På det sättet kommer kyrkan att uppfattas individualistiskt. Ordet och sakramenten blir de medel som gör att människan kan födas på nytt.

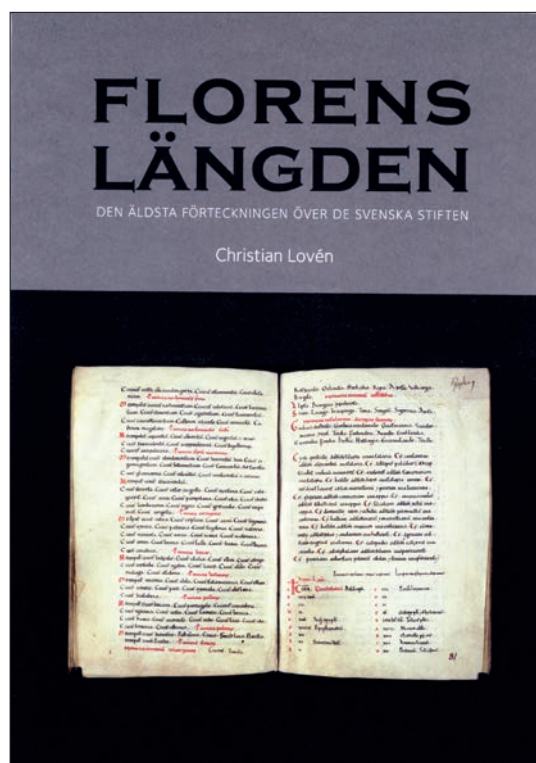
Den inre och andliga enheten som Kristus talar om tillhör den heliga kyrkans kännetecken, som Gud åstadkommer genom Ordets och sakramentens verkan. Det är således inte Ordet och sakramenten i sig som gör detta.

Men ändå är detta inte en separatistisk åskådning, eftersom Roos inte talar om rena församlingar eller rena nattvardsbord.

Brattgård menar sig kunna visa att Roos försök att värja sig mot upplysningstankarna med hjälp av ortodoxin trots allt innebar att han kom att närma sig upplysningens sätt att tänka, dess rationalism, dess individualism.

Genom sin ingående analys har Brattgård klart visat att Roos pietistiska förståelse av kristen tro på väsentliga punkter skiljer sig från reformatorisk och ortodox uppfattning och att hans tolkning av bibeln i mångt och mycket innebär att texterna över hövan pressas. Men så långt jag förstår finns det en grundstruktur i Roos tänkande som har stor släktskap med icke-reformatorisk teologi, som ändå kan sägas representera en form av tro som på intet sätt spelat ut sin roll. En avgörande punkt handlar, som jag hoppas har framgått av redogörelsen, om förhållandet mellan tro och gärningar, där Jakob tycks mig på ett riktigt sätt komplettera Paulus. En mycket komplicerad relation, där kristenheten inte i detalj har kunnat enas. Att Brattgård anser att reformatorerna hade rätt är hans teologiska ståndpunkt.

Skara stift är äldst!

Många frågor kan våra historiker ge svar på. Men frågan om hur gammal staden Skara är, är svårbesvarad.

Ett vet vi, och det gäller Skara stift, som anses vara grundat år 1 014. Vackert så. Det gör Skara stift till rikets äldsta, och firades givetvis för sex år sedan. I Husaby förstås. För stiftet anses ha haft sitt säte där, varefter det så småningom bytte till det mera centrala Skara. Faktum är, att vi som är medlemmar i Svenska kyrkan i Skara stift, faktiskt är medlemmar i Sveriges äldsta förening!

Nyligen utkom ett litet häfte om Florenslängden, skriven av Christian Lovén på Riksarkivet, och utgivet av Strängnäs stiftshistoriska sällskap. Originalen skrevs i början av 1120-talet. För att kunna läsa häftet behöver man behärska latin, och därutöver ha goda historiska kunskaper förstås. Därtill får man åka till Florens vilket i nuläget inte låter sig göras.

Originalen förvaras där, i Biblioteca Medicea Laurenziana. Skriften innehåller en mycket tidig uppräknings av skandinaviska biskopssäten. Det dröjde intill 1913 innan den kom under ögonen på en svensk historiker.

Florenslängden, som skriften kallas, har tre namn som inte kan missförstås. Dessa är Skara, Strängnäs och Sigtuna. Övriga namn har vållat en del diskussion och olika tolkningar.

Namnet Scara är första ordet på bildens högra sida: Scara står det, med bokstaven S i rött. Därefter Liunga, kaupinga, Tuna, Strigines, Sigtuna och Arosa. Liunga – kaupinga anses betyda Linköping, Tuna tror vara Eskilstuna, Strigines är givetvis Strängnäs följt av Sigtuna och Västerås (Arosa).

Nu är det så att Florenshandskriften inte är den äldsta skriften som berör ämnet. Adam av Bremen skrev sin historia om Hamburgstiftet omkring år 1 070, där han anger att Skara stift skapades i början av 1000-talet.

Längre än så har inte forskarna kommit. Vi får leva i ovisshet till vidare.

Någon frågar kanske om Lund. Är inte Lunds stift äldre än Skara? Nej, Lund fick domkyrka runt 1 060 och låg då dessutom i Danmark!

FORNSVENSKA LEGENDARIET I UNIK UTGÅVA

Onsdagen den 12 februari presenterades utgåvan av *Fornsvenska legendariet* på Arkivcentrum i Uppsala. Den omfattar fyra vackert bundna volymer med totalt 1732 sidor. Arbetet med färdigställandet av utgåvan har pågått under de senaste två åren men den bakomliggande forskningen betydligt längre än så!

Författaren, professor em. i nordiska språk, Per-Axel Wiktorsson, har under många år studerat de handskrifter som nu ligger till grund för denna utgåva. Han har tidigare i Skara stiftshistoriska sälls kaps skriftserie bland annat utgivit *Skrivare i det medeltida Sverige* (2015). Även denna utgåva i fyra volymer. Professor Wiktorsson är Hedersledamot i sällskapet.

Om själva det *Fornsvenska legendariet* – se artikel på annan plats i tidningen.

Utgåvan innehåller en gedigen inledning, utgivningsprincip, den fornsvenska originaltexten och legendariets i översättning. Ort- och namnregister hjälper läsaren att snabbt hitta i texten.

Utgivningsförlag är Skara stiftshistoriska sällskap som genom mycket generösa anslag från stiftelser och fonder nu kan erbjuda verket till det mycket förmånliga priset av 550 kronor för samtliga volymer. Frakt tillkommer.

Utgivningen sker i samarbete med Svenska Fornskriftssällskapet.

Beställningar kan göras till

www.skarastiftshistoriska.nu

eller

Johnny Hagberg 0510-48 52 15

eller

jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

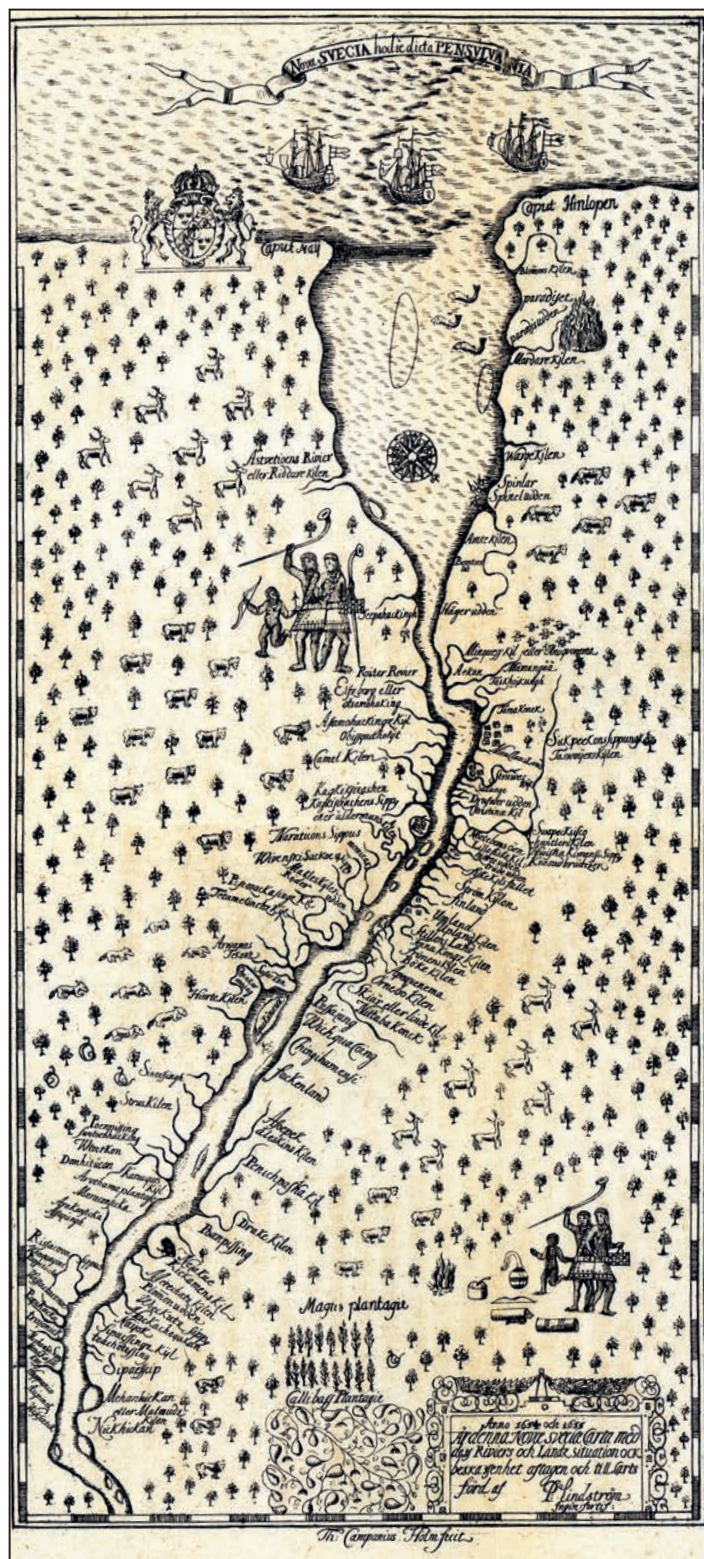
Biskop Swedbergs omtanke om Pennsylvanien-svenskarnas bildning

När professorn och domprosten i Uppsala Jesper Swedberg år 1702 tillträdde som biskop av Skara, innebar detta att han blev "Biskop i Skara och öfwer svenska församlingarne i London i England och Pennsylvanien i Amerika" och åren 1712-1721 med kyrkligt ansvar för kolonien i Lissabon i Portugal. Pennsylvanien-församlingarna var fram till Swedbergs död tillhöriga Skara stift.

"Pennsylvanien" står för det utvidgade Nya Sverige, kolonin som svenskarna med början år 1637 skapade runt södra delen av floden Delaware i östra Nordamerika. Redan år 1655 erövrades den av Nederländerna. Trots detta fortsatte den kyrkliga verksamhet som svenskarna etablerat. Den inleddes med att kolonisterna grundade garnisoner och med dem förenat gudstjänstliv under ledning av garnisonspastor: Fort Christina (1637), Fort Elfsborg (1643), Fort Nya Göteborg (1643) och Fort Treenighet[sskansen] (1654). I takt med att nya kolonister anlände expanderade de kyrkliga verksamheterna till kyrkliga församlingar, officiellt underställda *Kyrkio=Lag och Ordning / som the Stormächtigste Konung och Herre / Herr Carl then Elofte / Sveriges / Göthes och Wändes Konung / ec. Åhr 1686 hafwer låtit författa / och Åhr 1687 af Trycket utgå och publicera. Jemte ther till hörige Stadgar ("Carl XI:s kyrkolag")* och med domprost Swedberg från år 1695 som missionsansvarig. (1)

Swedberg hyste stor omtanke om kolonisterna, främst när det gällde bibelkunskap och bildning. Under sin tid som ansvarig för "Svenska Missionen i Amerika" medverkade han till sändningar med trycksaker, den första år 1696 med pastorerna Eric Björck (1668-1740) och Anders Rudman (1668-1708). (2) Den är delvis förtecknad i Acrelius, Israel, *Beskrifning Om De Svenska Församlingars Forna och Närvarande Tilstånd, Ut i Det så kallade Nya Sverige, Sedan Nya Nederland, Men nu för Tiden Pensylvanien, samt närliggande Orter wid Älfwen De la Ware, Wäst-Yersey och New Castle County uti Norra America*, Stockholm 1759 sid. 222-223, 228. Förteckningen upptar (3) 30 ex. *BIBLIA Thet är All then Helgha Scrift PÅ SWENSKO.: Effter förre Bibliens Text, oförändrat: Medh Forspråk på the Böcker ther förr inge woro, medh Summarier för Capitelten, flere Concordantier, samt nytthige Förklaringar och Register, etc. förmerat [...] efter then stormächtigaste [...] herr Gustaff Adolffs, [...] befalning tryckt, Stockholm Anno 1618 ("Gustav Adolfs Bibel")*; (4) 500 ex. *Then Svenska Psalm-Boken, Medh the stycker som ther til höra, och på följande blad opteknade finnas. Vppå Kongl. Maj. z nådigste befalning af thet wyrd. Predikoämbetet åhr MDCXCIII öfversedd, förbättrad och förmehrad, Och Åhr 1694 i Stockholm af trycket utgången ("Swedbergiska psalmboken")*; 2 ex. *Handbok, ther vti är författat, huruledes gudztiensten, med christelige ceremonier och kyrckioseder, vti våra svenska församlingar skal blifwa hållen och förhandlad. Förbättrad och förmehrad i Stockholm åhr 1599. Öfversedd, anno 1608, och numehra efter nya kyrckioordningen inrät, Stockholm 1693; 300 ex. D. M. Lutheri Catechismus med enfaldige spørsmål förklarad, och effter höga öfverhetens befalning utgången, på thet prästerna enhälligt öfver heela riket skola bruka samma sätt wid vngdomens underwisning och förhör vti christendomens stycken: på K. M:tz bekostnad, Wes-*

teråhs 1686 ("Spegels katekes"); 100 ex. *Enfaldig Förklaring Öfwer Lutheri Lilla Catechismus, stält genom Spörsmål och Swar. Aff Olao Swebilio, Upsala 1689 ("Swebilii katekes")*; 500 ex. *Lutheri Catechismus / Öfversatt på American-Virginiske Språket, Stockholm 1696. (5) Härtill säger samma källa "100 andliga betraktelser, 2 kyrkohandlingar, 50 manualer, 6 postillor och 400 a.b.c.-böcker". Mina forskningar visar på följande specifikationer. Bakom samlingsbeteckningen "andliga betraktelser" döljer sig *Andelig Pärle-Skrud, eller : Thet Christ-loflige Gud- och Dygdälskande Fruen-Timbrets alldraädlaste Kropps- och Siäle-Zirat : Vti en sann och nödig Gudachtighets Ofning, medelst Gudelige och Ande-rika Böner Bibliska Tröst-Språk skiöna : Rim och andächtiga Wijor, vti Otta åtskilliga Pärle-Band, Sammanfattad af Johanne Cundicius. Meen vtur thet Tyska öfversatt af Johanne Petræo, Stockholm 1696; (6) Doct. Johannis Arendtz [...] Paradijs lust-gård, öfverflödigen meddh gudachtighet och margahanda christelige dygder vpffylt; allom Christ trognom vthi hwarighanda nödh och åliggande ganska hugneligh och nyttigh bruka och läsa [...] Så ock en fullkomligh psalm-book [...] sampt evangelia och epistlar, medh collecter och böner, sampt psalmerna til hwart evangelium, Götheborg 1682; Öfver konung Davidz psaltare, en kort vtlägning: therwthinnan Gudz andes mening, aff grundspråket, och jemförde skriffthenes rum förklaras: sampt genom the nödigste lärdomar, til en christelig nytta lämpas. Hwilken för then loflige Storkyrckians försambling i Stockholm, i en rum tidh är predikad worden aff Johannee P. Kettingio, Åbo 1679. Mina sagespersoner vid American-Swedish Historical Museum i Philadelphia är övertygade om att "kyrkohandlingar" avser "Carl XI:s kyrkolag" och *Ratio informandi in Scholis Trivialibus [...] Dabantur in regia nostra Stockholmensi, dio septima, mensis Augusti. Anno supra Milesimum Sexcentisimum, Quadragesimo Anno. CHRISTINA ("1649 års skolordning")*. (7) "Manualer" utgörs av småskrifter bl. a. en av Swedberg utarbetad psalmvalslista till "Swedbergiska psalmboken" arrangerad efter kyrkoårets alla söndagar. Vad gäller "postillor" kan gissningsvis antas sådana som författats av personer som stått Swedberg andligt särskilt nära, bl. a. *Fyra böcker om een sann christendom genom Johan Arndts [...] stoore flijt, grundeligen vthur then h. schrifi sammansatte, vars första svenska översättning publicerades i Stockholm 1647. Samlingsbegreppet "a.b.c.-böcker" förefaller omfatta ett par pedagogiska arbeten av Comenius som drottning Christina önskat: Johannis Comenii Upläste Gyllene Tun=gomåls Dör: Eller Alle Språks och Wettskapers Örtagård. Thet är: En Geenstijgh / til at lära thet Latinske / sampt hwart och itt Språk / tillijka medh alle Wettskapers och Konstners Fundamenter / under 100. Tittlar och 1000. Meningar författat. Tridje Uplägningen / På nytt öfversedd / och vthi thet Svenska Tungomålet corrigerat och förbättrat, Stockholm 1643; den latinsk-svenska Johannis Amos Comenii Orbis Sensualium Pictus. In qvo Res omnes sensibus expositæ, singularibus Schematibus depinguntur, & Nativis voca-bulis ita describuntur: adeo ut Nomenclatura Prima dici meratur, Cum versione Sveca, Aboæ 1682. (8) År 1699 skall Karl XII på begäran av Björck ha sänt en samling obundna böcker. Om den råder oklarhet. Det är uppenbarligen inte dess innehåll som pastor Andreas Sandel (1671-1744), som anlönt till Wicacoa år 1702, skriver***

om i sin *Diary* 1704 utan om hur 1696 års sändning kommit de olika församlingarna till del. (9)

Om sändningen år 1705 är betydligt mera känt. Den skall fördelas lika mellan församlingarna i Christina och Wicacoa och innehåller 4 ex. *BIBLIA* Thet är All then Heliga Skrift På Swensko, Efter Konung CARL Then Tolfte Befallning, Stockholm 1703 ("Karl XII:s Bibel"); 30 ex. "Gustav Adolfs Bibel"; 4 ex. *Then Swenska PSALM BOKEN* Medh the stycker som ther til höra / och på följande blad vptecknade finnas / Vppå Kongl. May:tz Nädigste befallning Åhr MDCXCV Öfversedd och nödtorfteligen förbättrad / och Åhr 1696 i Stockholm af trycket vtgången ("1695 års psalmbok"); 300 ex. "Swedbergiska psalmboken"; 44 ex. självbiografier; (10) 6 ex. *Speculi religionis clausula: Besluth uppå religions spegelen; Hwar aff man korteligen*

kan see / huru wijdt våra wederparter äro skilde ifrån osz vthi religionen [...] / skrefwen och publicerad af [...] Olao Laurelio, Westerås 1635; (11) 2 ex. barnböcker; (12) 2 ex. Florén, Gabriel, *Triumph-basun i Norden, öfver then stoormächtigsta konungz Carl den XIItes härliga seeger emot thes fienda, konungen af Polen, wid Cliscou i lilla Polen, den 9. julij innewarande åhr, liudande uppå tacksäijelse-dagen, som blef: celebrerad öfver hela Sweriges rijke, stor-furtendömet Finland, och the ther under liggande hertigdömen, länder och herrskaper, den 20. novemb. 1702, Stockholm 1702; 3 ex. Florén, Gabriel, *Jesu Christi blodiga offer, för heela werldenes synder, samt theraf flytande tröst för alla bootfärdiga syndare; framstält uti en länge fredagz predikan, uti Ny Ed sockens församling anno 1702, Upsala 1702 (nytryck Upsala 1703, 1715, Westerås 1746); (13)**

När pastorerna Andreas Hesselius (1677-1733) och Abraham Lidenius (1680-1728) avreste till Pennsylvanien-församlingarna år 1711 medförde de 30 ex. "Karl XII:s Bibel"; 300 ex. Någre gudelige psalmer; wid åtskilliga tilfällen, af biskopen i Skara, doct. Jesper Swedberg, tid effier annan vtgifne. Nu mera, med thes goda minne och tilstånd tilsammans dragne, och af trycket vtgångne: at i enskylt andacht gudeeligen brukas, Skara 1708; 12 ex. Gutermuth, Coelestin Friedrich, *Christlicher Fürsten=Lehre Erster Theil; Welcher anleitung gibet und zeigt / Wie nicht allein Grosser Herren Kinder / Sondern auch Andere Junge Leute Zum thätigen Christenthum [...] können [...] angewiesen werden*, Stockholm 1698; idem, *Christlicher Fürsten=Lehre, Ander Theil, mittelst welcher durch Figuren und Bilder wird zur Historie, so wol der geistlichen, als weltlichen, nebst einer gantz kurtzen Repräsentation der IV. Monarchien anleitung gegeben*, Stockholm 1702. (14) Enligt Acrelius, *Op. cit.* sid. 261 sändes en ospecificerad samling litteratur med pastorerna Samuel Hesselius (1692-1753) och Jonas Lidman (d. 1751) år 1719.

På äldre dagar kunde Swedberg med tillfredsställelse blicka tillbaka på sin tid som ansvarig för "Svenska Missionen i Amerika". I *America Illuminata, Skrifwen och utgifwen Af Thes Biskop / Doct. JESPER Swedberg, Åhr 1732* sid. 159 tackar han Gud "som hafwer så nådigt wälsignat min omsorg för the wære ther i America [...] När iag begynte med them / hade the ingen Kyrkio / ingen prest / ingen bok. Vtan ther satt en gammal gubbe / och las vti en vtsliten bok för them om Sabbathen". Redan år 1723 skriver han att de "fätt i ymnoghet Biblar, Psalm-Böcker och Catecheser [...] Ther äro ock sedermera, ther förr ingen kyrkia, ingen prest, och ingen schole war, nu fyra kyrkior, två af sten och två af trä vpbygda och wid macht holna; fyra stendiga wackra prester; och två scholor med sine schole-mestare". (15)

Noter

- (1) Persson, Bertil, *Svenska församlingar i Nya Sverige (New Sweden)*, Solna 2018.
- (2) Sändningen är svar på önskan enligt brev "Daterat och skrifwit uti Pennsylvanien, De la Ware Revir d. 31 Maji A. 1693", undertecknad av 30 personer. Ref. Schön, A., *De svenska församlingsskolorna i Delaware. Historiska anteckningar, i Prärieblomman Kalender 1908, Rock Island 1907* sid. 192-203; Wahlström, Bengt, *Med Swedbergs psalmbok över Atlanten, i Karlstads Stiftsbok 1988/89* sid. 32-39.
- (3) Identifiering av titlarna har gjorts av mig i samband med forskningar företrädesvis i kyrkoarkiv i Pennsylvania.

(4) "Gustav Adolfs Bibel" är en språklig revidering av "Gustav Wasas Bibel". Den utgivning som sänts till Pennsylvanien-församlingarna är av år 1655. I slutet av sin levnad sände Swedberg till församlingarna den s. k. "Swedbergiska Bibeln", *BIBLIA, Thet är thwn Heliga Skrift På Swensko Efter Then Nyja Edition oförändrad, med Concordantier och nödtorftigt Register. Vppå Kongl. Maj:t:z Nådiga tillstånd*, Skara 1728. Ref. *Skara stiftshistoriska sällskap. Medlemsblad* 2018:4.

(5) Övers. är gjord av garnisonspastorn vid Fort Christina Johannes Campanius (1601-1683). Språket som avses är Leni-Lenapeindianernas. Enl. sakkunniga anses språkkunskaperna undermåliga. Kommentarer meddelas i Collijn, Isak, *The Swedish-Indian catechism. Some notes*, Uppsala 1937; Holm, Nils G., *John Campanius' lutheran catechism in the Deaware language*, Uppsala 1946.

(6) *Otta åtskilliga Pärle-Band* utgörs av Petrus Brasks övers. av Neumann, Caspar, *Gyllende Bøne Tempels Fæmte Del / Hwar vthinnann är til finnande för ehn JESUM älskande Siäl Ehn Helig og Hjerteligh Sång-Lust / Beptrydd med Vthuvalda Nya Psalmer af Tydskan vthi vårt Tungomål afsatte*, Ståckholm 1690.

(7) Johannes Matthiae Gothus (1593-1670) var drottning Christinas lärare, åren 1643-1664 biskop av Strängnäs. Han hade fått i uppdrag att utarbeta en ny skolstadga som antogs av riksdagen år 1649. Den visar sig vara skolordningen för Unitas Fratrum ("[Böhmiska] Brödraförsamlingen"), *Navrzeni krátké o obnovení škol o králostí ceském*, författad av biskopen och reformpedagogen Johann Amos Comenius (1592-1670) som drottning Christina inbjudit år 1642. Gothus hade under sina studieresor på kontinenten samlat på sig ett antal avskrifter av Comenius' pedagogiska skrifter. Flertalet av Comenius' banbrytande didaktiska arbeten ligger till grund för den nutida svenska undervisningen. Ref. *Comenius självbiografi. Comenius about himself*, i Årsböcker i Svensk undervisningshistoria, Vol. 131, Stockholm 1975; Göransson, Sven, *Comenius och Sverige 1642-1648*, i *Lychnos* 1957-1958; Karlsson, Blanka, *Comenius och hans verk i Sverige 1630-2000*, Norrköping 2005; Kroksmark, Tomas, *Didaktiska strövtåg. Didaktiska idéer från Comenius till fenomenografisk didaktik*, Göteborg 1989; Nilsson, Rut, *Amos Comenius och Sverige*, i *Antropos* Nr 4:1958 sid. 70, Nr 7:1959 sid. 130; Sundbärg, Gustav (övers., utg.), *Den svenska skolordningen af år 1649*, Stockholm 1886.

(8) Senaste sv. övers. *Orbis Sensualium Pictus. Den synliga världen*, Stockholm 2006. Comenius' mest banbrytande arbete är Kroksmark, T. (red.), *Didactica Magna. Stora undervisningsläran*, Lund 1999.

(9) *Diary 1707* återges i sin helhet i Craig, Peter Stebbins & Williams, Kim, Eric (eds), *Colonial Records of the Swedish Churches in Pennsylvania*, Vol. 3, Philadelphia 2007 sid. 53-56.

(10) Vad som avses är oklart.

(11) Olof [Olavus] Larsson [Laurentii] Laurelius, åren 1647-1670 biskop av Västerås.

(12) Enligt kyrkoarkiv avses "Swedbergiska prinspsalmboken" av år 1694 som utgörs av 259 psalmer av de 482 som ingår i "Swedbergiska psalmboken". Urvalet är avsett för åldersgruppen av "printzens format", dvs sedermera Karl XII. Ref. Wahlström, Bengt, *Den swedbergiska prinspsalmboken*, i *Svenskt gudstjänstliv* 1950, Nr 4 sid. 115-123.

(13) Gabriel Florén (1650-1705), student i Uppsala år 1671, sedan språkstudier i bl. a. Frankrike och Italien; prästvigd år

1684 och samma år kyrkoherde i Nyed av Karlstads stift. Ref. *En värmlandspräst på Karl XI:s tid*, i *Karlstads stifts julbok* 1955; Westén, Aron, *Svenska kongliga Hof-clericiets historia*, Stockholm 1801 sid. 420-423; *VärmlandsAnor* 2014:4 sid. 8-9.

(14) Gutersmuths (1637-1702) skriftserie är en historisk-biblisk lärobok inspirerad av Comenius' *Orbis Sensualium Pictus*.

(15) Cit. *En Gudelig Barna Cateches Til Vngdomens Tienst I the Swenska Församlingar utom riket. Vtdragen af Biskopens i Skara / D. JESPER Swedbergs CATECHISMI Gudeliga Öfning. Med Kongl. Maj:t:z nådigste frihet*, Skara 1723.

Bertil Persson

Inställt Årsmöte

Tyvärr fick Årsmötet den 16 maj ställas in – som så många andra sammankomster denna vår!

Det är idag svårt att veta när det kan hållas. Vi får hoppas på någon samling i höst. Revisionen är klar och presenteras här.

Styrelsen arbetar som vanligt. Ett flertal bokprojekt är på gång. I detta nummer av Medlemsbladet presenteras boken om Fredrik Kjellander. En underhållande bok som berättar om en omtalad och sägenomspunnen västgöta präst.

Styrelsen

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

REVISIONSBERÄTTELSE

Räkenskapsåret 2019

Vi har granskat årsbokslut och räkenskaper samt styrelsens förvaltning i Skara Stiftshistoriska Sällskap för räkenskapsåret 2019-01-01–2019-12-31. Det är styrelsen som har ansvaret för handlingarna och förvaltningen. Vårt ansvar är att uttala oss om årsbokslut och förvaltningen på grundval av vår revision.

Revisionen har utförts i enlighet med god revisionssed i Sverige. Det innebär att vi planerat och genomfört revision för att i rimlig grad försäkra oss om att årsbokslutet inte innehåller väsentliga fel. En revision innefattar att granska ett urval av underlagen för beloppen och annan information i räkenskapshandlingarna. I en revision ingår att pröva redovisningsprinciperna och styrelsens tillämpning av dem samt att bedöma den samlade informationen i årsbokslutet. Vi har granskat väsentliga beslut, åtgärder och förhållande i sällskapet för att kunna bedöma om någon styrelseledamot har handlat i strid med sällskapets stadgar. Vi anser att vår revision ger oss rimligt underlag för vårt uttalande nedan.

Årsbokslutet har upprättats i enlighet med god redovisningssed i Sverige.

Vi tillstyrker att årsmötet fastställer resultaträkningen och balansräkningen för sällskapet och beviljar styrelsen och kassör ansvarsfrihet för räkenskapsåret.

Skara

Töreboda 2020-05-06

Lars Berg

Ingmar Andhill

Konungslig klenod – Silverbibelns symbolkraft

Foto: Uppsala universitetsbibliotek

Codex Argenteus, »silverboken», eller »silverkodexen», vanligen kallad Silverbibeln, är ett så kallad *evangelarium*, inte en fullbibel utan en bok med de fyra evangelierna. Den är utan tvekan Sveriges mest betydande bokskatt, som har en så omfattande historia att det alltså går att skriva en hel bok om den. Det har Lars Munkhammar, tidigare förste bibliotekarie vid Uppsala Universitetsbibliotek, gjort – igen får man säga; han har tidigare skrivit flera böcker och artiklar om Silverbibeln. Det är en lärorik framställning, också för den som trodde sig veta en hel del om Silverbibeln.

Att *Codex Argenteus* har detta namn har inte att göra med det ståtliga bokomslag i silver som Magnus Gabriel de la Gardie gav kodexen – som också analyseras utförligt av Munkhammar – i samband med att han överlämnade den som gåva till Uppsala universitetsbibliotek 1669. Boken är istället skriven med silvertext (och i viss mån guldtext) på purpurfärgat pergament.

Innan boken hamnade i Uppsala har den en märklig historia, endast delvis helt klarlagd, eller som det brukar heta inom bibliofila kretsar: den har gjort en bokvandring. Munkhammars bok beskriver ingående denna bokvandring, egna och andras hypoteser där vetandet tryter, och gör en mängd utblickar varigenom en omfattande historia tecknas.

Västrom föll 476 då olika germanska stammar drog ner över kontinenten. Bland dessa germanska folk fanns goterna, som ska ha kommit från »Scandza», av många identifierat som nuvarande Skandinavien. Goterna drog vidare och en del bosatte sig i nuvarande Ukraina – östgoterna –, en annan grupp i trakten av nuvarande Rumänien – västgoterna. Efter västroms fall kom goterna att röra på sig: västgoterna (visigoterna) kom att ta kontrollen över nuvarande Spanien och delar av Frankrike, medan östgoterna (ostrogoterna) kom att kontrollera nuvarande Italien och Balkan. Huvudstad i det östgotiska riket blev Ravenna, och det är där någon gång i mitten av 500-talet som Silverbibeln blir till.

Kontexten är Teoderik den Stores (ca 454–526) hov. Go-

terna betraktades av romarna som barbarer, men goterna var också angelägna om att markera distans och en särställning gentemot romarna. Språk och klädedräkt var en del, men också religionen. Flertalet av de germanska folkgrupperna var arianer. Det har ju bland annat hetat, att det västkyrkliga *filioque*-tillägget i nicenum motiverades av att den arianska striden fortsatt var levande genom de germanska folken.

Wulfila (d. 383), goternas apostel, som skapade det gotiska alfabetet och som översatte Bibeln till gotiska, har ansetts vara arian. Munkhammar Ifrågasätter detta något, inte minst utifrån en text som kommit att kallas »Wulfilas trosbekännelse». Snarare menar Munkhammar att Wulfila var något slags semi-arian där Sonens gudomlighet snarare blir lite luddig än avvisad. Munkhammar menar vidare att arianismen framförallt var en utifrån-benämning som romarna – »katolikerna» – använde på goterna, men som från goternas sida mer tjänade den funktionen att upprätthålla distansen till romarna. Korrekt eller ej är tesen under alla omständigheter intressant.

Teoderik den Store uppträdde i praktiken som västromersk kejsare, och Silverbibeln kan ses som ett uttryck för detta. Purpurn var den särskilda kejsarliga färgen, och när Silverbibelns blad får denna färg är syftet att ge kejsarliga »vibbar», att förmedla kejsarlig prakt och att förmedla ett sådant anspråk.

Efter Teoderik den Stores död anföll Östrom och östgoternas välde föll samman. In på scenen som Italiens härskare kom strax longobarderna, men det är en annan historia. Med det sönderfallande östgotiska riket börjar emellertid Silverbibelns bokvandring. Under det följande seklet har man inte mer än teorier kring hur, vart och genom vems eller vilkas försorg den har vandrat. Först på 1500-talet dyker den upp i ett klosterbibliotek i tyska Werden. Där och under de närmaste decennierna vet man att den uppmärksammas av olika forskare. Det är dock inte definitivt klarlagt hur den senare hamnar vid det kejsarliga hovet i Prag. Där fanns den emellertid när svenskarna, som något av det allra sista under det 30-åriga kriget, plundrade Prag. Ägare då var Rudolf II av

huset Habsburg, kejsare av det heliga romerska riket av tysk nation.

Svenskarna var inte specifikt ute efter Silverbibeln; de tycks knappast ha varit klara över vad det var för skrift de fick med sig. Rovet fraktades genom Europa och anlände efter en tid till Stockholm. Närmast uppfattades Silverbibeln, om vars värde och betydelse den nya ägaren svävade i ovetskap, som drottning Kristinas privata egendom. När hon lämnade landet för Rom tog hon med sig boken. Senare gav hon den som betalning till den holländske bibliotekarien Vossius. Inte heller han förstod till en början vad han fått, utan betraktade sig som lurad av Kristina. Senare säljer Vossius, efter att ha fått hjälp att förstå vad han blivit ägare av, Silverbibeln till Magnus Gabriel de la Gardie. Handskriften kostade 400 riksdaler och en kopia ytterligare 100 riksdaler. Efter att ha försett handskriften med ett passande silveromslag donerar alltså Magnus Gabriel, som bland sina många titlar kunde räkna den som Uppsala universitets kansler, den, inte till universitetet, utan till universitetsbiblioteket där den än idag förvaras.

Det som gjorde Silverbibeln intressant för Magnus Gabriel liksom för 1600-talets svenska maktelit och intellektuella etablissemang var göticismen och de storsvenska drömmarna. Man hade nu förstått att Silverbibeln var en gotisk skrift, och man räknade goterna som svenskarnas förfäder. På samma sätt som Silverbibeln en gång gav prakt och kejsarlig glans åt det östgotiska hovet i Ravenna gav den nu den svenska stormakten en ärevärdig historia; en konungslig klenod med betydande symbolkraft.

Också ur ett reformatoriskt perspektiv har Silverbibeln getts en viss symbolbetydelse. Det handlar ju om en bibelöversättning till ett folkspråk. På så vis kunde den ses som en föregångare till reformatorernas bibelöversättningar.

Också nazisterna och det Tredje riket visade ett stort intresse för goterna, det gotiska arvet och därmed för Silverbibeln. I detta lanserades av nazister termen »germansk arianism» med bland annat den innebörden att arianismen låg det germanska närmare. På så vis blev Jesus framför allt en lärare och ett föredöme, men ingen frälsare, och sådana begrepp som synd och skuld spelade en obefintlig roll.

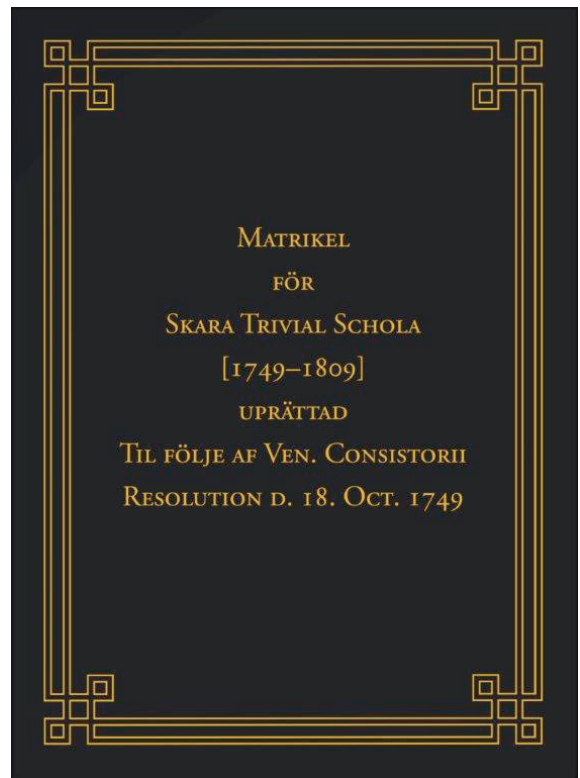
Arvet från goterna lever vidare i andra kulturer, och de spelar fortsatt en roll i olika folk och länders historieskrivning och kulturella identitet. Vidare talar man inom arkitekturen om romansk och gotisk stil, där benämningen »gotisk» ursprungligen användes som en negativ utsaga över de nya ideal som i förhållandet till det äldre romerska, »romanska», ansågs »barbariskt», dvs. gotiskt.

Av och till reses anspråk från Tjeckien om att få tillbaka Silverbibeln. Det är ett märkligt krav. Som Munkhammar framhåller har inte Silverbibeln någon egentlig koppling alls till Tjeckien eller Prag. Den råkade bara befinna sig där när svenskarna tog den med sig. Idag säger vi att den rövades, vilket i och för sig är korrekt, men det skedde helt enligt dåtidens krigslagar och vad man kan kalla internationella rätt; segraren hade den rätten.

Markus Hagberg

Lars Munkhammar: Konungslig klenod – Silverbibelns symbolkraft, Carlssons förlag, Stockholm 2019, 356 sidor.

Matrikeln för Skara trivialskola 1749–1809

Det är med stor glädje som *Matrikeln för Skara trivialskola 1749-1809* nu utges. Det ligger ett långt och mödosamt arkivarbete bakom och arbetet har ibland varit ett detektivarbete där källor och uppgifter fått spåras fram ur de mest underliga sammanhang. Vet. med. Dr. HC., Per-Ola Räf har verkligen lyckats i sitt forskande och spårande. Det är många års mödosamma forskningar bakom dessa volymers framtagande.

Utgåvan är ett bra komplement till Elis Erlandsson utgivna *Skara Högre Allm. Läroverks Lärjungar* 1826–1869 och 1870–1910 samt *Album Gymnasii Scarensis* 1795–1821.

För den som läser matriklarnas uppgifter – inte bara som en uppräknings av namn och personuppgifter utan bakom dessa ser människor med unika livsöden – blir förstås gripen av de detaljer som växer fram. Födelseplats, föräldrar, faderns yrke, skolgång och sedan vart personen tar vägen i sin livsvandring. Nio procent har inte kunnat identifieras av de ungefär 2635 eleverna. Hur kunde dessa förvinna bort? Vilken livsväg blev deras?

Matrikelns rad som innehåller döduppgifter om eleven, ibland också dödsorsak är alltid gripande att läsa. Också denne elev var en gång en glad skolgosse som lekte med sina kamrater och inhämtade kunskap i Skara trivialskola*. Minnet av honom liksom av alla de andra finns nu genom uppgifterna i denna matrikel.

Totalt omfattar matrikeln 848 sidor i två band och utges av Föreningen för Västgötalitteratur men ingår även i Skara stiftshistoriska sällskskaps skriftserie som nr.102.

Priset för båda volymerna är 400 kr.

***Trivialsolor**, av latin: *trivium*, var en skolform som fanns från 1600-talet och fram till 1905 då den ersattes med realskola. Trivialsolan erbjöd primärutbildning för ungdomar i *trivium*; det vill säga ämnena grammatik, retorik och dialektik (logik).

NU SKAPAS HISTORIA

DE LA GARDIE-ORGELN I VARNHEM

Varnhem är en historisk plats som lockar tusentals besökare årligen. Den vackra klosterkyrkan rymmer inte bara ett rikt församlingssliv utan är också ett centrum för kultur och musik i Skaraborg. Detta vill vi utveckla. Den uttjanta läktarorgeln ger oss möjligheten att bygga något unikt som passar den fina akustiken i cisterciensernas 800-åriga kyrkorum.

Vi vill återskapa greveparet De la Gardies stora barockorgel. Därigenom vill vi slå ett slag för hållbart hantverk, orgelmusiken och stärka Varnhem som en plats för rika musikupplevelser för hela regionen. Projektet kan väcka intresse även internationellt. Redan idag är Valle Baroque ett återkommande evenemang där orgeln kan bli kronan på verket. Det är ett sätt att göra historien levande i det unika rummet. De la Gardie-orgeln öppnar upp för högklassiga orgelkonserter och ett utökat samarbete med Göteborg Baroque och andra aktörer kring masterclasses och sommarkurser. Med orgeln ges också framtida kyrkomusiker tillfälle att upptäcka barockens värld.

Vi vill återskapa en viktig pusselbit av Varnhems och regionens historia och ge något i arv till många kommande generationer. Var med Du också!

Foto från 1870-talet

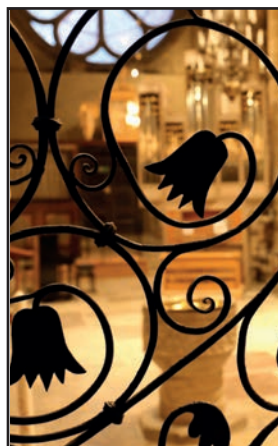
För att göra verklighet av De la Gardie-orgeln behövs bidrag från många håll. Skara pastorat står för en grundplåt och projektgruppen söker bidrag från stiftelser och fonder. Du som privatperson är också välkommen att lämna ett bidrag, litet eller stort.

Företag är välkomna att bli en del av projektet som sponsorer. Vill Du eller Ditt företag sponsra en orgelstämma, en väderlåda, en snidad ängel eller förgyllning?

På projektets hemsida finns detaljerad information om vad som går att sponsra.

Sponsorer får möjlighet att följa projektet på nära håll, få förmånliga konserterbjudanden och sitt namn synliggjort.

Orgelprojektgruppen i Varnhem

INSAMLING 2020-2022

SWISH

Skara pastorat: 123 375 55
43 (märk: "Orgel Varnhem").

BANKGIRO

Skara pastorat: 460-5465
(märk "Orgel Varnhem")

Ett fotografi av Synnerby gamla kyrka

Interiörfotografi av Synnerby gamla kyrka taget före rivningen 1905 av Charlotte Hermansson.

Nyligen fick jag i min hand en fin uppmonterad papperskopia av ett storformatsfotografi daterat 1905 och föreställande en okänd, åldrig och patinerad kyrkointeriör. Snart visade det sig vara Synnerby gamla kyrka på slätten väster om Skara. Fotografiet är taget alldeles innan rivningen av kyrkan skulle påbörjas till förmån för dagens kyrkobyggnad. Fotografen var den boråsfödda Charlotte Hermansson (1852–1921) som startade fotografiateljé i Skara 1885 där Klostergården nu ligger. Hon var gift med frisör Oscar Söderström som drev sin verksamhet på andra sidan gatan. Charlotte var en framgångsrik porträttfotograf (den första kvinnliga fotografen i Skara?) och startade med tiden också filial i Lundsbrunn, sannolikt för att vinna kunder bland kurgästerna. Hon var också flitig i att dokumentera Skara med omnejd.

Bilden visar ett kyrkorum typiskt för de gamla kyrkor som då ännu inte hade renoverats eller rivits. De slutna gårdsindelade bänkkvarteren, predikstol och altarpopsats i provinsie-ll barock, i skumrasket i korets norra del en läktare, kanske byggd för socknens herrskap. Som enda påminnelse om det nya seklet en gjutjärnska- min.

Den kyrka som revs 1905 hade haft en lång och bitvis dramatisk historia. Vi äger ännu en del fotografier av den gamla kyrkan vilka tillsammans med äldre beskrivningar, fynd av byggnadsdetaljer samt bevarade inventarier säger en del. Troligtvis byggdes kyrkan under 1100-talet och måste ha haft mäktiga tillskyndare på orten. Byggnadsmaterialet var västgötsk sandsten huggen till perfekta kvaderstenar som mura- des i jämna skift, en byggnadskonst som säkerligen kom hit via utländska byggmästare initialt. Vid långhusets västgavel reste sig ett mycket kraftfullt torn i samma byggnadsteknik.

På fotografierna kan man tydligt se det vackra oputsade mur- verket. Tornet var lika brett som långhuset och kröntes av en klockvåning med tudelade romanska ljudöppningar med kolonnnett i mitten, ungefär som på tornet till grannkyrkan Händene, fast än mer exklusivt i utförandet. De kraftiga ti- digmedeltida västtornen har av forskningen ofta tolkats som symboler för världslig makt. Huruvida den liksom Husaby en gång i tiden kan ha haft en stormannavåning med så kallad empor mot kyrkorummet kan vi nu inte veta. Men tornet var en kraftfull markering i det öppna landskapet. En intres- sant detalj man kan se på de gamla fotografierna är att tornets murverk möter stumt mot långhusets, tornets östmur rider inte heller på långhusgaveln, vilket annars ofta är fallet när torn lagts till i ett senare byggnadsskede. Det väcker frågan vad som kom först, stentornet eller stenkyrkan. Kan tornet ha byggts invid en stavkyrka som är det troliga i Husaby? I vilket fall har både långhuset med sitt kor och tornet rest under den tidigmedeltida perioden (1100–1250).

Fynd av unggotiska fönsteromfattningar i sandsten samt baser, kapitäl och konsoler vittnar om en påtaglig moder- nisering under andra hälften av 1200-talet eller början av 1300-talet, med all sannolikhet inspirerat av den påbörjade omgestaltningen av domkyrkan. Det finns rester av två spets- bågiga fönstergrupper, en med tre och en med två fönster, vilket vi på Peringskiölds bilder sett funnits i flera kor i land- skapet. Troligen satt dessa i korets syd- och östmur. Kapitäl och konsoler med mera kan vara tecken på att koret vid den- na tid blev valvslaget. Också för denna gotisering av kyrkan måste det ha funnits goda resurser i socknen. Men det finns inga bilder på det gamla koret eftersom detta ersattes med ett

Exteriörfotografier tagna 1901 av Hugo Frölén, ATA respektive Västergötlands museum.

Nya kyrkan under byggnad, Västergötlands museum

nytt och större under 1700-talets förändringar.

För att möta behovet av en stadigt växande befolkning byggdes långhuset till med en stor korsarm åt norr 1754. År 1770 skadades kyrkan av blixtnedslag med följd att taken tycks ha brunnit av. Församlingen ansökte om rikskollekt för att sätta kyrkan i stånd. Tornet fick en ny barockmässig huv 1772. Det gamla koret revs 1775 och ersattes med ett större.

Den nya kyrkan kom att ritas av Skaraarkitekten Hjalmar Tessing (1869–1915) och uppfördes på samma plats som den gamla 1905–1908 under ledning av en byggmästare Johansson från Ulricehamn. Det tycks som att man vid bygget tog till vara på det mesta av de fina medeltida sandstenskvadrarna och infogade dem i den nya kyrkan, som ju får mycket av sin karaktär genom de vackra sandstensfasaderna. I stilen är den tidstypiskt nygotisk såväl exteriört som interiört och har genomgått ganska få förändringar. Sedan 2017 är den dock lagd ”i malpåse” och används inte längre för gudstjänster och förrättningar.

Bland inventarierna från gamla kyrkan märks rester av en dopfont i sandsten av den mycket tidiga kar- eller tunnförmade typen, den senmedeltida lillklockan med åkallan av Jungfrun och Erik den helige, fragment av ett altarskåp och en påkostad korkåpa från tiden strax före reformationen. Det torde vara ovanligt med en klocka där Erik den helige åberopas, hans genomslag som helgon i Västergötland tycks ju ha varit ganska ringa. Synnerby var en av de sista medeltidskyrkorna i Västergötland att rivas, kort därefter började såväl myndigheter som kyrka inse de omistliga kulturhistoriska värdena i dessa genom seklerna nedärvda byggnadsverk. Många påkostade romanska sandstenskyrkor gav vika för moderniseringen i Västergötland under 1800- och det tidiga 1900-talet, men spåren av dem kan fortfarande ge oss mycket information som hjälper oss att förstå medeltidens dynamiska landskap.

Robin Gullbrandsson

Avsändare:
Skara Stiftshistoriska Sällskap
c/o Ulla Falk, Hattmakaregatan 10, 532 33 Skara

NYA MEDLEMMAR

Erik Ringheim Upplands Väsby
Malle Friman Alingsås
Ros Marie Olsson Grästorp
Gustaf Johansson Falköping
Robert Andersson Göteborg
Roland Åberg
Ådel Franzén Jönköping
Susanne Rogesund Överkalix
Anna Dahlgren Johansson Falköping
Ola Gran Nacka

Är din årsavgift betald?

Medlemsavgiften för år 2020 är
100:– per medlem och år.
Ständig medlem avgift kr 750:–.
Bankgiro 5812-8166

Medlemsinformation

Årsavgiften är 100 kr.
För ständigt medlemskap 750 kr.

Bankgiro 5812-8166.
Swish-nummer 123 303 59 46
BIC= SWEDSESS
IBAN-nummer SE45 8000 0828 9102 4883 5274

Organisationsnummer 868401-1045

Alla ändringar vad gäller adress, titlar m.m skall
meddelas registeransvarig Ulla Falk, Hattmakare-
gatan 10, 532 33 Skara
munkgarden@telia.com

Skara Stiftshistoriska Sällskap

Hemsida: www.skarastiftshistoriska.nu

Stiftshistoriska sällskapets böcker kan beställas
hos Johnny Hagberg, Tullportagatan 6 B
532 30 Skara
Tel: 0510-48 52 15, 070-550 00 98
E-post: jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Styrelse

Ordf. Johnny Hagberg, Skara
Vice ordf. Lena Maria Olsson Floberg, Fristad
Skr. Robin Gullbrandsson, Trevattna
Kassaförvaltare Gunnar Wilsson, Skara
Markus Hagberg, Skara
Helena Långström Schön, Skara
Karin Nelson, Lovene
Fredrik Hägglund, Borås
Åke Larsson, Söne

Redaktör för medlemsbladet:
Johnny Hagberg.

ISSN: 1103-3959
Tryck: Solveigs Tryckeri, Skara

Hvad kyrkoherden ansåg vara hundnamn. Hos domkapitlet i Visby har Hulda Ahlqvist vid Sigvards i Eskelhem anmält kyrkoherden M. Hanner för vägran att förrätta dop af Ahlqvists späda flickebarn. Allt var klart till dop den 11 d:s hemma å Sigvards, dopfunten med vatten var framsatt och prästen hade tagit på sig kappan, då med ens, sedan namnlappen öfverlämnats upptagande namnen Welly Theresia Johanna, kyrkoherde Hanner under förklaring i häftig ton, att han icke döpte barnet med hundnamn, aftog prästkappan och utan vidare aflägsnade sig, därigenom väckande synnerlig anstöt och förargelse hos de tillkallade dopvittnena och öfriga närvarande gäster.

Borlänge Tidning 1906

Skara Stiftshistoriska Sällskap
har beviljats en halv stiftskollekt
söndagen den 9 augusti.

Styrelsen tackar Skara domkapitel för detta.
Sällskapet erbjuder gratis medlemskap för alla
som läser teologi för Skara stift